

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

*старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики
їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)*
lesya.luzhetska@mail.ru

ОРФОЕПІЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

*У статті йдеться про евфонічність, тобто милозвучність як одну з найви-
значніших ознак української мови, зазначено, що ця ознака – багатокомпонент-
на і потребує належної фонетичної організації, акцентовано увагу на орфо-
епічних (вимовних) нормах сучасної української літературної мови, підкрес-
лено значущість нормативної вимови голосних і приголосних звуків, а також
окремих звукосполук для забезпечення грамотного усного мовлення, розкрито
сутність окремих понять, таких як орфоепія, орфоепічні норми, орфоепічна
грамотність. Коротко подано аналіз окремих досліджень проблем мовної куль-
тури, розглянуто погляди відомих мовознавців на орфоепічні норми української
мови. Наголошено на необхідності дотримання кожним мовцем вимовних норм,
доведено, що орфоепічна грамотність є важливим складником мовленнєвої
культури особистості.*

Ключові слова: орфоепічна грамотність, мовленнєва культура, вимовні
норми, усне мовлення, фонетична система мови.

Лит. 7.

Lesia LUZHETSKA,

*Senior teacher, Department Philological Disciplines and Methods
of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State
Pedagogical University lesya.luzhetska@mail.ru*

ORPHOEPIIC LITERACY AS A PART OF PERSON'S SPEECH CULTURE

*The article deals with the euphony as one of the most important features of
Ukrainian language. It is marked that this feature consists of many components and
needs a special phonetic organization; attention is paid to the orthoepical norms of
literary Ukrainian language; underlined the importance of normative vowels and
consonants pronunciation as well as separate sound combinations for the grammatical
oral speech ensuring; the essence of such concepts as orthoepy, orthoepical norms,
orthoepical literacy is revealed. Analysis of some research concerning the problems
of language culture is shortly presented, opinions of famous philologists towards*

Лужецька Л. Орфоепічна грамотність як складник мовленнєвої культури... orthoepical norms are considered. Underlined the necessity to follow articulatory norms by each speaker; proved that orthoepical literacy is an important part of speech culture.

Key words: orthoepical literacy, speech culture, articulatory norms, oral speech, phonetic language system.

Ref. 7.

Леся ЛУЖЕЦКАЯ,

старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) lesya.luzhetska@mail.ru

ОРФОЭПИЧЕСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

В статье говорится об эвфоничности как одном из самых примечательных признаков украинского языка, указано, что этот признак – многокомпонентный и требует надлежащей фонетической организации, акцентировано внимание на орфоэпических (произносимых) нормах современного украинского литературного языка, подчеркнута значимость нормативного произношения гласных и согласных звуков, а также отдельных звукосочетаний для обеспечения грамотной устной речи, раскрыта сущность отдельных понятий, таких как орфоэпия, орфоэпические нормы, орфоэпическая грамотность. Кратко представлен анализ отдельных исследований проблем языковой культуры, рассмотрены взгляды известных языковедов на орфоэпические нормы украинского языка. Отмечена необходимость соблюдения каждым говорящим произносимых норм, доказано, что орфоэпическая грамотность является важной составляющей речевой культуры личности.

Ключевые слова: орфоэпическая грамотность, речевая культура, произносимые нормы, устная речь, фонетическая система языка.

Лит. 7.

Постановка проблеми. Однією з найвизначніших ознак української мови є її евфонічність, тобто милозвучність. Але ця ознака має багато компонентів і потребує належної фонетичної організації. Для милозвучності варто свідомо уникати незграбностей у поєднанні звуків, послідовно й неухильно дотримуватися норм правильної вимови [4,19].

Як відомо, вимова тісно пов'язана з фонетичною системою мови. Оскільки ж фонетика є найбільш сталим складником мовної системи, то й вимовні норми ґрунтуються на особливостях тих говорів, які лягли в основу літературної мови. В основі сучасних орфоепічних норм укра-

їнської літературної мови лежить вимова більшості звуків і звукових комплексів, властива середньонаддніпрянським говорам. Тобто українська літературна вимова сформувалася на вимовних особливостях саме цих говорів. Дотримуючись у повсякденному житті, професійній діяльності вимовних норм, кожен мовець має пам'ятати, що орфоепічна правильність мовлення, як і лексична, граматична, є показником і мовленнєвої, і загальної його культури. Тож необхідно повсякчас дбати про вдосконалення фонетичної сторони мовлення, уникаючи найтипівіших фонетико-орфоепічних помилок. Опановуючи орфоепічні норми, необхідно також пам'ятати, що вони, уніфікуючись, повільно змінюються, вдосконалюються. Неабияку роль у цих змінах відіграє орфографія сучасної української літературної мови, проте між правописом і вимовою багатьох слів існує помітна різниця, що обов'язково потрібно знати і враховувати кожному мовцеві у процесі писемного та усного мовлення.

Видатний український мовознавець О.Н.Синявський зазначав: «Сталий правопис і однакова (у межах можливого) вимова – це цемент суспільства, бо це ж найхарактерніші ознаки єдиної мови народу». Саме О.Синявський уперше теоретично опрацював фонетико-орфоепічні норми української мови.

З огляду на викладене вище, доходимо висновку про важливість досліджуваної нами проблеми, про виняткове значення вимовних норм для становлення мовної особистості, для вдосконалення її мовленнєвої культури.

Аналіз досліджень. Відомий український мовознавець Олександр Пономарів у книзі «Українське слово для всіх і для кожного» пише: «Для українського народу, що впродовж століть був позбавлений власної держави, рідна мова правила за оберіг, допомагала йому не зникнути з історичного кону. Через таку її роль особливе значення мало дбання про чистоту української мови, про піднесення на дедалі вищий рівень культури висловлювання» [4, 9].

У першій половині ХХ ст. неабияку роль на ниві культури української мови відіграли праці Олекси Синявського та Олени Курило. У другій половині минулого століття великий внесок у цю справу зробив Борис Антоненко-Давидович. Удосконаленню норм української літературної мови сприяли виступи в пресі й науковій публіцистиці Микити Шумила, Олександра Ільченка, Максима Рильського та інших митців українського слова. Кристалізацією своїх норм літературна мова завдячує також мовознавчим працям Миколи Наконечного, Ніни Тоцької, Миколи Пилинського, Алли Коваль, Євгенії Чак, Олександрі Сербенської та інших [4, 9-10].

Питанням мовної культури присвячені праці відомих українських мовознавців Олександра Пономарева, Ірини Фаріон. Так, О.Пономарів у вже згадуваній книзі «Українське слово для всіх і для кожного» слушно зауважує: «Про дотримання вимовних норм мусить дбати кожен носій мови, якщо він хоче, аби його індивідуальне мовлення відповідало критеріям нормативності» [4,19].

У монографії Ірини Фаріон «Мовна норма: знищення, пошук, віднова» читаємо: «Пізнання й опанування будь-якої мови розпочинається з найнижчого і фундаментального рівня мовної будівлі – звукового. Правильна вимова звуків і наголошування слів – не тільки елементи культури мовлення. У звуках як найменших первнях відображення світу згорнена вся історія виникнення нашої мови та її сьогодення. Звукова матерія мови як стрижень її структури резонує й відлунує тим, що в неї закладає природа: який голос, такий і відголос. Існує, на думку К.Фосслера, неминуча відповідність між уявленнями народу про світ, його фантазію і тим, як він вимовляє звуки. М'якість і краса нашої мови суголосна з красою та почасти м'якістю української душі» [6, 22].

Мета статті – на основі опрацьованої літератури з актуальних проблем культури мовлення, власних спостережень за процесом усного мовлення підкреслити значущість вимовних норм для становлення культуромовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Висока культура усного мовлення передбачає правильність слововжитку, граматичних форм, мови й наголосу, а також уміння користуватися всіма виразовими засобами. Мова публічного виступу повинна бути чіткою й виразною, ясною й дохідливою. Виразність усного мовлення як читця, так і вчителя, лектора, доповідача досягається вмінням регулювати своє дихання, роз'єднувати мовний потік за допомогою пауз на мовні такти, виділяти в цих мовних ланках за допомогою логічного наголосу потрібне слово, умінням точно артикулювати мовні звуки... Неодмінною умовою ясності й дохідливості усного вислову є правильне наголошування слів і літературна вимова звуків. Помилки в наголошуванні слів, вимові звуків і їх сполучень не тільки утруднюють розуміння висловленого, а й заважають поширенню та засвоєнню усталених норм [3,9].

Орфоепічні норми сучасної української літературної мови склалися протягом тривалого часу і оформилися в мовознавстві як правила української орфоепії. Ці правила становлять основу загальної культури української літературної мови. Предметом вивчення орфоепії є також правильна вимова звуків мовлення та сполучень їх, окремих слів та їх граматичних форм, якщо для них характерні якісь вимовні особливості.

Тому орфоєпія безпосередньо пов'язана з ученням про звукову систему мовлення, тобто фонетикою. Водночас орфоєпія тісно пов'язана з акцентологією, зокрема з питаннями про наголошування слів і граматичних форм, що впливає на вимову голосних звуків... Орфоєпія має практичний характер: вивчення правильної вимови спрямовується на подолання вимовних помилок, серед яких насамперед виділяються фонетичні та фонологічні [5, 84].

Усі голосні звуки української мови (а їх налічується шість: *a, o, y, e, u, i*) під наголосом вимовляються чітко й виразно, наприклад: *вода, дати, молоти, дуб, літо, миша*. Голосні [a], [y], [i] в ненаголошеній позиції, як і під наголосом, не втрачають своєї виразності: *далекий, літати, туман, людина*. Щодо ненаголошених [e] та [и], то вони у вимові взаємно зближуються, наприклад: [н е" с е" м о], [х в а л и" м о] та ін.

Ненаголошений звук [o] в українській мові здебільшого вимовляється виразно й чисто, лише перед складом з наголошеним [y] ненаголошений [o] вимовляється з наближенням до [y]: [г о" л у б к а], [р о" з у м н и й] та ін. «Українській літературній мові невластива вимова **a** на місці ненаголошеного **o**. Тож коли хтось каже *ректор, мажоритарна* (система), *здоровий* (спосіб життя) чи ще щось подібне, то він грубо порушує вимовну норму, яка визнає тільки *ректор, мажоритарна, здоровий*» [4,20].

Приголосних звуків у українській мові значно більше, ніж голосних. Більшість із них відзначаються особливостями вимови, які потрібно знати, щоб не порушувати милозвучності рідної мови, а також не утруднювати процес спілкування. Так, важливою ознакою української літературної мови є дзвінка вимова приголосних звуків у кінці слова і складу: *сніг, дуб, дід, губка, казка, стежка* і т.д. «Коли, наприклад, хтось каже *хліл, любовф, нарот, ніш, каска, гупка, прибуф*, то цим він не тільки засвідчує свою професійну непридатність, а й завдає неабиякої шкоди культурі української мови. Як прикро, коли відома співачка в чудовій пісні про матір на слова Б.Олійника вимовляє: «А хто ж нас, бабусю, у сон поведе по *касках?*» В окремих передачах розповідають про *каскові* країни, про *касковий* світ тощо. Невже ж бабуся має вести онуків дорогою, на якій розкидані каски вояків або пожежників, а в тих країнах усі ходять у *касках*? Напевне ж ідеться не про *каска*, а про *казки* – витвори народної творчості» [4,21].

Глухо вимовляється [з] лише у применниках та префіксах: *с хати, с порога, спитати* (орф. *з хати, з порога, спитати*). Приглушується також приголосний [г]: [н і х т і], [л е х к о] (орф. *нігті, легко*). Глухі приголосні перед дзвінками вимовляються дзвінко, наприклад: *молодьба, прозьба* (орф. *молотьба, просьба*).

Шиплячі приголосні в українській мові здебільшого вимовляються твердо: ніч, часто, річка, черевики, чобіт, чути та ін. Лише в позиції перед **і, ю, я** ці приголосні дещо пом'якшуються: жінка, читачі, ніччю, збіжжя. Тож занадто м'яка вимова шиплячих приголосних звуків (часто, чюти, чьоботи, нічька) є доволі серйозним порушенням чинної орфоепічної норми, спотворює мовлення і, зрештою, «відштовхує» слухача.

Губні приголосні **б, п, в, м, ф**, а також сонорний звук **р** за законами української фонетики у кінці слова і складу потрібно вимовляти твердо: знов, сім, Об, Харків, четвер та ін. Однак окремі мовці під впливом місцевих говірок, а також російської мови занадто м'яко вимовляють ці звуки: Харків, календарь, Обь, що зовсім не прикрашає усне мовлення і свідчить про орфоепічну неграмотність мовця.

Щодо вимови приголосних звуків **д і т** Олександр Пономарів зазначає: «М'які приголосні **д і т** в українській літературній мові не зазнають африкатизації, тобто ніколи не набувають свистячого відтінку. Тож поширена серед певної публіки вимова типу дзівчина, дзякую, дзіло, цинь, цямити, ідуць замість дівчина, дякую, діло, тінь, тямити, ідуть не є нормативна» [4,22].

Особливої уваги вимагає вимова проривного задньоязикового звука **г**. Як відомо, видання «Українського правопису» 1990 року поновило в українському алфавіті репресовану 1933 року літеру **г** для позначення проривного задньоязикового звука. Цю літеру рекомендовано писати (і вимовляти відповідний звук) в українських та запозичених словах, як-от: агрус, гава, гедзь, гудзик, дзига та ін. Уживаючи там, де потрібно, літеру **г**, кожен мовець мусить пам'ятати про те, що з поверненням цієї літери маємо змогу тепер розрізняти не тільки у вимові, а й на письмі слова *грати* (дія) і *грати* (іменник – залізна решітка на вікнах), *гулі* (гуляння) і *гулі* (нарости на тілі). У кожному сумнівному випадку щодо вживання букви **г** чи **г** (і відповідного звука) необхідно звертатися до словника, щоб уникнути помилки у написанні і вимові того чи того слова. А ще варто прислухатися до думки, висловленої О.Пonomаревим: «Деякі мовці (здебільшого неофіти), зрадівши з поновлення літери **г**, почали активно вживати позначуваного нею звука. На жаль, уживають його часто недоречно. Кожен запроваджує норму на власний розсуд. ...уживати звук **г** у словах іншомовного походження потрібно не де кому заманеться, а лише там, де для цього є підстави. Бо дуже смішно слухати від досить відомих і шанованих людей «перли» на кшталт *нігілізм* (nihil), *Йоганн* (Johann)... Гадаючи, що в кожному запозиченому слові треба вимовляти **г**, вони уподібнюються одному оперетковому героеві, який був певен, що досить до першого-

ліпшого слова додати *-ус*, як воно набуде латинського звучання: *бабус*, *лопатус*, *панус*» [4, 23-24].

Пам'ятаймо про особливості української фонетики й вимови... Звуків [дж], [дз] не рвімо на шматки і не підміняймо їх звуками [ж], [з]. Хибна вимова: *ход-жу*, *гуд-зик*, *ствержують*, *позвони*. Правильна вимова: *хо[дж]у*, *гу[дз]ик*, *ствер[дж]ують*, *по[дз]вони* [2,53].

Як уже зазначалося, орфоепічні норми регулюють вимову не тільки звуків (голосних і приголосних), а й окремих сполучень їх. Потрібно пам'ятати, внаслідок різних асимілятивних процесів окремі сполучення приголосних зазнають у вимові значних змін, наприклад: дієслівні сполучення *-шся*, *-жся*, *-чся*, *-ться* вимовляються відповідно як *-сся*, *-зся*, *-цяся*, *-цяця* (*смієсся*, *намазся*, *смієцяця* (орф. *смієсися*, *намажся*, *смієтьсся*); у формах іменників сполучення *-жц-*, *-шц-*, *-чц-* перед [і] вимовляються як *-зц-*, *-сц-*, *-цц-* (у *книзці*, у *плясці*, на *таці* (орф. у *книжці*, у *пляшці*, на *тачці*)).

Однією з орфоепічних вимог літературної вимови є функціонування милозвучності у межах фрази. Саме цією вимогою зумовлене збереження паралельних форм на письмі (чергування): *у – в*, *в – у – уві*, *від – од*, *з – із – зі* та ін. Ці явища утворюють систему урівноваження вокалізму і консонантизму, сприяють плавності, мелодійності мовлення. Порівн.: *він у вас*, *знав учитель*, *хочу вчитися*, *зі мною*, *пив із джерела* та ін. ... виразності вимови сприяє середній темп мовлення, знання орфоепічних норм та їх варіантів, дотримання закону зростаючої звучності (крім випадків, коли він зумовив би невластиву сучасній фонетичній системі української мови асиміляцію), правильне членування мовленнєвого потоку [1, 178].

Порушення правил чергування часто призводить до нагромадження звукосполучень, не властивих для української мови. Такі нагромадження звуків порушують плавність усного мовлення, милозвучність мови загалом: Цей важливий семінар проходив в Львові (треба: проходив у Львові); Мале суденце довго плавало у океані (треба: плавало в океані).

Інокли за різними формами слова закріплюються відмінні значення: *удача* (успіх) – *вдача* (характер, натура). У таких випадках чергування небажане, слова треба ставити в таку позицію, яка дає змогу уникнути неблагозвучних збігів приголосних. Щодо варіантів *Україна* і *Україна* існує така традиція: як офіційна назва держави *Україна* завжди вживана з початковим *у*, а в розмовному та художньому мовленні, зокрема в поетичному, припустимі обидві форми [4, 21].

Отож підсумовуючи викладений у цій статті матеріал, робимо висновок про виняткову важливість орфоепічних норм для вдоско-

налення мовленнєвої культури кожної особистості. Про орфоепічну грамотність мовця можна говорити в тому випадку, коли він досконало володіє вимовними нормами літературної мови, тобто правильно вимовляє голосні і приголосні звуки, звукосполюки, дбає про милозвучність власного мовлення, про те, щоб якомога точніше донести до слухачів висловлену думку і справити на них приємне враження. Наша мова варта того, щоб її любити, берегти, вивчати і дарувати іншим красу рідного слова. Звучать дивовижними акордами слова Григорія Чупринки:

*Як веселонька блискуча,
Переливна, миготюча,
По моїй країні милій
Мова дивная дзвенить,
В казці, в пісні легкокрилій,
В юних спогадах ідилій,
Мов струмочок, стугонить.*

Мова – це одне із найбільших чудес світу. Її пізнання, осягнення її глибин принесе вам радість і задоволення. Адже чим більше знаєш про щось, то цікавішим воно стає. Так і з мовою. Любіть її, вивчайте, і почувате на свою адресу: «Як гарно говорить!» [7,44].

Висновки. Проаналізувавши окремі наукові дослідження проблем мовної культури загалом і орфоепічної грамотності як складника мовленнєвої культури особистості зокрема, на основі власних спостережень за процесом усного мовлення доходимо висновку, що ґрунтовне знання вимовних норм української літературної мови, досконале володіння ними сприяє удосконаленню культури мовлення, дозволяє висловлюватися чітко, зрозуміло, виразно. Незважаючи на численні наукові доробки, питання мовної культури і зокрема орфоепічної правильності мовлення потребують подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д.Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 231 с.
2. Захарків О. Найголовніші поради з культури українського мовлення / Олександра Захарків // Педагогічна думка. – 2010. – № 1. – С.53-59.
3. Орфоепічний словник [укладач М.І.Погрібний]. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.
4. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 359 с.
5. Сучасна українська літературна мова [за ред. М.Я.Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 405 с.

6. Фаріон І. Мовна норма : знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 335 с.

7. Хоменко Л. Чому українська мова співуча / Людмила Хоменко // Початкова школа. – 2011. – № 5. – С.43–44.

REFERENCES

1. Babych N.D. Osnovy kultury movlennia / N.D.Babych. – Lviv : Svit, 1990. – 231 s.

2. Zakharkiv O. Naiholovnishy porady z kultury ukrainskoho movlennia / Oleksandra Zakharkiv // Pedahohichna dumka. – 2010. – № 1. – S. 53–59.

3. Orfoepichnyi slovnyk [ukladach M.I.Pohribnyi]. – K. : Radianska shkola, 1984. – 629 s.

4. Ponomariv O. Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho / Oleksandr Ponomariv. – K. : Lybid, 2013. – 359 s.

5. Suchasna ukrainska literaturna mova [za red. M.Ya. Pliushch]. – K. : Vyscha shkola, 1994. – 405 s.

6. Farion I. Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova / Iryna Farion. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2010. – 335 s.

7. Khomenko L. Chomu ukrainska mova spivucha / Liudmyla Khomenko // Pochatkova shkola. – 2011. – № 5. – S. 43–44.